

A GENEZIS KIALAKULÁSÁNAK MITIKUS MODELLJE

1.

A Genezis szerint a bűnbeesés a tudás kezdete. Az ehhez kapcsolódó történet szereplői hierarchikus rendben állnak: a legravaszabb állat meggyőzi a származék-embert, az asszony tovább kínálja az első őst, végül megjelenik Isten, és kihirdeti a világ új rendjét. Az ósdráma mozgatója a dominó-elv, az egymást taszító, buktató figurák sora. Az első maga a sátán, a teremtés selejtje, aki kígyó képében rejtőzik az Édenben. Isten semmilyen lelkes lényt nem tudott a tökéletes rend keretei között tartani, ezért elfogadta a művéből szétágazó utakat, így lett a mindenség plurális. Isten eredeti elképzelését a kert középpontjában sarjasztott két fa világítja meg: az egyik az élet fája, a másik a halálé. Miként Ádám hasonlatos volt az Úrhoz, úgy e két fa, az édeni rend is hasonlatos az isteni princípiumhoz. Hasonlatos, de nem azonos vele. Az élet és a halál az Éden lakóinak törvénye. Pontosabban az a kikötés, hogy nem választhatják egyszerre a kettőt. Nem részesülhetnek egyformán az élet és a halál gyümölcséből, mert emberi lényük nem feszülhet a két pontot egyaránt tartalmazó horizonton túlra. Isten a földi lényeknek állított sorompót élettel és halállal, és az örökéleten továbbkapaszkodó hiúságot magára hagyta, lezárta a lét kapuját, s csak a jó és rossz tudásának végtelen kerülő útját hagyta meg számára. Ha az első emberpár istenülésének a totális szabadság képtelensége, a van és nincs egyidejű befogadása szab határt, akkor az isteni lényeg maga a lehetséges határtalanság, a lét és nem-lét összeolvadása, transzcendentális metszetosztálya. Az elbukó ember fölött ott van a közvetítő Isten, aki annyira teremő és úgy teremő, hogy a teljesség két egymást kizáró felét hordozva tolmácsol a van és a nincs között.

A halál fája a tudás fája. Nem a tudományé és nem a mindentudásé. A tudás két minőséghez kötődik: a jóhoz és a rosszhoz. Ez a kétféleség lappang az élet tenyésző, organikus láncolatosságába ágyázva, amelynek felismerése a teremteni nem tudó embert a félisten-lét kétségeibe süllyeszti. Itt gyűlik fel az a fajta tudás, amely az öröklét átélésétől távol, magára hagyatva csak önmagát reflektálja, ugyanakkor kísérletet tesz az Édenről leszakadt természet szabályozására. Az egyik eset filozófiai-metafizikus kérdéseket szül, a másik vonatkozás természetelvű, gyakorlati problémákat vet fel. De nem lehetséges, hogy ez a ketősség inkább szakadás vagy még inkább az ördög dialektikája? Hiszen a halálfa gyümölcsével a sátán etette meg az embert, miközben rútul becsapta. Mert miféle isteni tudás az, hogy meztelenségünket elszégyelljük? Nem állat nivoltunkat kifejezi ugyan, de a halhatatlanságért cserébe kapott bölcsességnak vajmi csekély. Csak a kígyó ígért istenekhez méltó tudást a bűnért, mert ez volt a csalétek, a csábítás legfőbb érve. Azóta a bevádatlan ígéretet, a halálon vett tudást, az örök életért kárpótoló bölcsességet kergetjük.

A tudás az ördög beváltatlan ígérete. Ám az is lehet, hogy a fertelmes "angyal" ugyanúgy kíváncsi az isteni vegetációból előzött lény (hozzá hasonlatos) kárhozattörténetére, mint az Úr a teremtés határértékeként felfogható ember üdvtörténetére. Az ember a tudásban a maga világra utaltságának viszonyzavát látja, a csábítás és a bűn szakadékból kivezető hágcsót, a vezeklésként is értelmezhető öntökéletesítést. Ennek eddig három nagy korszaka volt. Az első a pap vagy szent szerepéhez köthető, mint a belső megvilágosulás utáni kinyilatkoztató tudásnak, a még részben érvényes isteni pártfogás vagy jóindulat átélhetővé tételének évszázadai. A tudás tematikáját döntően a visszaszerezhető kegyelmi állapot reménye és az ehhez vezető eljárások, beavatottsági szintek képezik. A második nagy korszak a tudós alakját növeli meg, aki az önállósuló ész nevében a világot nem a jó és rossz minőségek transzcendens harcának visszfényeként fogja fel, hanem önmagát építő és romító törvények szövedékeként szemléli. A tudós az értelmes ész feladványává teszi a világot, amely kimeríthetetlen, ezért egy végtelen versenyfutás kezdődik. A magát világriválissá építő értelem vállalkozásának mélyén a teremtés értelmébe vetett hit munkál, csakhogy ezt sem beismerni, sem ész-szerűen cáfolni nem képes. Az ész csődjé a túlvállalásból következik, az utópiák szétfoslásából, melynek visszahatásaképpen a tudás elvesztette vonzerejét, a "tiltott gyümölcs" kíváncsiságát. A jó és a rossz helyére a használati érték, a csereérték és más hasonló, átlátható fogalmak léptek. A harmadik korszak a materialista polgáré, akit a tény és a gyakorlat vezet. Sem belső hang, sem fárasztó és haszontalan spekuláció nem csábítja, számára elegendő a tapasztalat. Ő Robinson a lét szigetén, ahol oltár és könyvtár nélkül is túl kell élnie a kalandot, s ha van tudása, akkor az merőben újszerű, nélkülöz minden eszményi vonatkozást, mert elhomályosult benne az eredeti bűnnel járó tudás ígérete. A polgárnak már teljességgel értelmetlen az első bűn elkövetése, így a továbbiakban a Megváltó sem nélkülözhetetlen a gyakorlati szempontból működtetett világban.

A tudásért küszködő ember fokozatosan lemondott annak isteni-erkölcsi lényegéről és módszerre vagy technikává torzította. Az Istentől való eltávolodás a bűnből fogant őstudás ígéretének elfeledésével jár együtt. Nos, az ember történet jelenleg itt tart, ebben a szakaszban, amely erős gyakorlati irányultsága miatt mindent és minden eddigit felhasználandónak tart, a saját rendszerének életképességét fokozó sokféleség nevében és színe alatt. A polgár világa totális, mert tudása egzisztenciális. A pap és a tudós értelmiségiként kerül "felhasználásra"; itt az értelmiségi azt jelenti, hogy a komplementer tudásforma, a megőrzött istenfélelem a polgár egzisztenciális tudásának terében és világában érvényesül, vagyis az "értelmiséget" a polgár találta fel és finanszírozza, miután a korábbi szakaszok főrendjeit szolgálatába fogadta. Véget ér egy hosszú folyamat, amelyet mítikus alapon, a kultúrtörténeti mélyszerkezet feltárásával értelmeztem, s előáll az az állapot, amit a történelem végeként, esetleg elidegenedésként emlegetnek. Lényege a jelleg, a korszak, az uralkodó sajátosság kialakulásának megakadályozása az idejekorán történő rendszerbe illesztéssel, a totális integráció, illetve az archaikus és újkori tudásformák iránti fogékonyság szükségszerű sorvadása.

A paradicsomi idő isteni gyámsága megszűnt, az Éden kapuján kilépő ember két dolgot vihett magával: a ruháit, melyet Isten varrt (ruha teszi az embert!), és a tiltott gyümölcs ízét, a tudás-köszlő emlékét. Világos, hogy az Úr a kultúrát nem adta számára, vagyis ember mivoltában erősítette meg, az emberlét kifejtését, kidolgozását bízta rá, teljesebb önmagává válását ösztönözte, a sátán ezzel szemben az istenné válás délibábjaival kecsgettette. Valójában hatalmat kínált, erőt és beavatottságot, hiszen az isteni tudást és öröklétet nem ajánlhatta fel egyszerre, így az egyik fél (a tudás) átértelmezésével, diabolizálásával billentette ki engedelmisségéből az embert. Ezért gondolom, hogy a kultúra = civilizáció fogalompár nem elegendő az emberiségtörténet megértéséhez, szükséges egy harmadik tényező bevezetése is, amely az ördög meglódtotta, isteni tudással konkuráló hideg megszállottságot jelent elszorban. A civilizáció nem a kultúra bomlásterméke vagy egyetemes csapadéka, hanem funkcionális tartozéka, amely nem harapózna el, nem burjánzana fontos dolgainkra, ha a hatalomként felfogott tudás hiányoznék a világból. Nevezzük raciokráciának? A kulturális-papi, a civilizációs-tudósi korszak után a raciokrata-polgári szakasz végórát (éveit?) éljük, amely után egy teljesen másfajta világállapot beköszöntött feltételezhető. A jellegváltás a jelen szakasz ellenhatásaként valósul meg, tehát tudnunk kell, ismernünk kell a holnapi előzményeket. Májig az történt, hogy az ember megalkotta saját (Édennek szánt) világát, a földre aszfaltot öntött, a sík vidékre falat emelt, az éjszakát kivilágította, a munkát szervezett és gigantikussá, a szórakozást rafinálttá tette, politikusokra és hadvezérekre bízta az ösztönéletét, a művészetet úgy rendezte be, mint egy kicsi sziklakertet, autót és rakétát használ, unatkozik és fél a haláltól, szóval reménytelenül folyamatosan tapossa saját köreit. A következő néhány ezer év azzal fog telni, hogy rendet tesz a háza táján, mindent, amit elért és alkotott, áttekinthetővé, kertszerűvé (Édenne?) próbálja formálni. Először a látszatot, a hazugságokat, a cinkosságot, a kényelmes hamisítást vonja ki a dolgaiból, s az ilyen módon megtisztított világot hagyja működni, "kipörögni". Minden legyen az, ami, sem több, sem kevesebb.

Az összes lehetőséggel bíró ember helyére, a kétségekkel és vakhittel megvert vég-lény helyére, az önmagát zagyváló, posztmodern, megcsömörlött figura helyére a tárgyias világ még tökéletesíthető viszonyai kerülnek, az új objektivitás, amely nem tudományos és nem tapasztalati, hanem a létben gyökerezik és vanásban mutatkozik meg. Az ember belefog a nagy visszacsatolásba, kitakarítja műtermét, rábízta magát első ihletett évezredeinek eredményére, megpróbál időt nyerni. A jövő sokkal meghiúsultabb lesz a szűk körökben, és sokkal tárgyyszerűbb a nagy összefüggések és kapcsolatok tekintetében. Sem a pap, sem a tudós, sem a polgár nem képes újból történelmi vezető szerephez jutni, ugyanis a közönségesen értett, az emberi elhatározásokon és civilizációs kényszereken, hatalmi-politikai kombinációkon és póré érdekeken átívelő história szétoldódik az emberi művilág méretű rekonstrukciójában. A történelem természetesen nem ér véget, csak visszafelé kezd el folyni, nagy szimbolikus állóvízzé, óriási tengerszemmé duzzasztva saját magát, s dinamizáló szerepét a fikció, nyelvhez kötötten az "irodalom" veszi át. A historizmus és szcientizmus birkozásából, egymást gyömszőlő küzdelméből csak érdekességek és veszélyes ideológiák származtak, ezért valószínűleg jobban járunk, ha az "irodalomra" bízuk magunkat, amelyből újabb mesék eljövételére, ránk valló, élni segítő és megvilágosító történetek érkezésére várunk.